

Olga Mastianica

Lietuvos istorijos institutas

„Už Tėvynę ir Carą“: 1812 m. karo 100-mečio šventimas kaip jaunimo imperinio lojalumo konstravimo įrankis

Straipsnyje pasitelkus 1812 m. karo 100-mečio šventimo atvejį nagrinėjama, kaip, kokiomis priemonėmis centrinė ir vietos valdžia siekė skiepyti Rusijos valstybės vientisumo vaizdinį bei konstruoti tarp jaunimo ištikimų imperijos pavaldinių savivoką.

Reikšminiai žodžiai: 1812 m. karas, istorinė atmintis, imperinis lojalumas

Įvadas

Per visą „ilgąjį XIX amžių“ Rusijos imperijos valdininkai buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) žemėse susidūrė su iššūkiu – formuoti ir užtikrinti nedominuojančių etninių grupių imperinį lojalumą. Šis uždavinys buvo sudėtingas, nes dalis naujų pavaldinių puoselėjo viltis atkurti buvusį valstybingumą, kurias bandė įgyvendinti Napoleono karų metais, 1830–1831 m., 1863–1864 m. sukilimų metais. Šiame straipsnyje siekiama išsiaiškinti, kaip, kokiomis priemonėmis centrinė ir vietos valdžia ketino skiepyti Rusijos valstybės vientisumo vaizdinį bei konstruoti ištikimų imperijos pavaldinių savivoką, o kaip pavyzdį pasitelksime 1812 m. karo¹ istorinės atminties kultūros formavimą. 1812 m. karo epizodas buvusios LDK žemėse puikiai iliustruoja dvi konkuruojančias istorines atmintis.

Lenkams² 1812 m. karas buvo tautos kovos už laisvę, politinį savarankiškumą simbolis, susijęs su Abiejų Tautų Respublikos atkūrimo vilnimis. Nepaisant Rusijos imperijos valdžios veiksmų, siekiant nuslopinti

¹ Straipsnyje naudosime sąvoką 1812 m. Prancūzijos-Rusijos karas.

² 1812 m. karo vertinimas XIX a. – XX a. pradžios lietuvių viešajame diskurse dažnu atveju atitiko 1830–1831 m. ir 1863–1864 m. sukilimų interpretaciją. Karas traktuotas kaip lenkų ir su lenkėjusių Lietuvos bajorų reikalas, dažnai svetima istorinės atminties vieta.

šios istorinės atminties sklaidą, lenkai sugebėjo išlaikyti „savąją“ istorinę atmintį apie 1812 m. karą, kurios reikšmės perteiktos grožinėje literatūroje, istorijos vadovėliuose, naudotos formuojant jaunosios kartos politines ir kultūrinės laikysenas. „Atmintis apie Napoleoną mūsų Tautoje yra dalis mūsų tautinės sielos, tai šventa mūsų šlovingos praeities tradicija, idealas, mūsų palydovinė žvaigždė, kuri per visą amžių švietė ir stiprino mūsų Tautą“³ – taip 1912 m. rašė lenkų tautinių demokratų partijos narys, Vilniaus lenkų mokslo ir kultūros leidinių redaktorius Janas Obstas (Jan Konrad Obst, 1876–1954). Pažymėtina, kad XX a. pradžios lenkų tautiniame diskurse 1812 m. karas, šalia 1830–1831 m. ir 1863–1864 m. sukilimų, naudotas kaip dar vienas istorinis argumentas, bylojantis ne vien apie bendrą lenkų ir lietuvių istorinę praeitį ir kovą, bet ir galimą politinę ateitį⁴. Todėl pravartu kelti klausimą, ar Šiaurės Vakarų krašto valdininkai pasitiekdavo alternatyvų pasakojimą apie 1812 m. karą, kaip konstruota istorinė atmintis apie 1812 m. karo įvykius bei naudota ideologinei propagandai. Reikėtų pabrėžti, kad į pastarąjį klausimą buvome anksčiau atkreipę dėmesį, nagrinėdami lenkų, lietuvių, iš dalies baltarusių 1812 m. karo istorinės atminties kultūrą XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje buv. LDK žemėse⁵. Esame pastebėję, kad rusų akademiniėje istorinėje literatūroje imperijos valdininkai siekė pateikti „savo“ 1812 m. karo įvykių Šiaurės Vakarų krašte interpretaciją, vertindami lenkų bajorijos viltis ir valstybingumo atstatymo planus, susietus su Prancūzijos imperatoriumi Napoleonu⁶. Tačiau liko atviras klausimas, kiek Rusijos imperijos valdžiai buvo svarbu nuosekliai kurti alternatyvų pasakojimą apie 1812 m. karo įvykius Šiaurės Vakarų krašte, panaudojant įvairias propagandinio diskurso sklaidos priemones, o svarbiausia, kokią vietą šis pasakojimas užėmė (arba neužėmė) imperinio lojalumo formavimo procesuose? Atsakymų paieškai pasitelkėme 1812 m. karo 100-to metų jubiliejaus šventimą buv. LDK žemėse, kurio analizė taikliai išryškina imperinio diskurso apie karo įvykius turinį ir prasmes bei šių prasmių lokalius ypatumus.

³ Obst (1912), 66.

⁴ Plačiau žr. straipsnyje: Pugačiauskas, Mastianica-Stankevič (2021).

⁵ Ten pat.

⁶ Ten pat, 75–77.

Straipsnyje daugiausia dėmesio skirsime 1812 m. karo istorinės atminties formavimui švietimo įstaigose⁷, kurias valdininkai laikė viena tinkamiausių erdvių, galinčių konstruoti ir užtikrinti nedominuojančių tautinių grupių, o svarbiausia, jų jaunosios kartos, lojalumą imperijai⁸. Imperinio diskurso apie 1812 m. karo įvykius analizei pasitelksime ne tiek bendrojo lavinimo dalykų (pirmiausia, istorijos ir geografijos) mokymo procesą, kiek mokinių neformaliojo ugdymo priemonės – temines ekskursijas, mokinių dalyvavimą miestų šventėse, naujas vaizdines manipuliacijos priemones, kaip, pvz., kinematografą. Kaip pastebėjo Jolita Mulevičiūtė, švenčiant 1812 m. karo įvykių 100-to metų jubiliejų, su filmuota Maskvos iškilnių kronika buvo supažindinti ne tik atskiri vilniečiai, bet ir ištisos Vilniaus švietimo apygardos (toliau – VŠA) mokyklų ekskursijos⁹. Šiame straipsnyje atskirą dėmesį skirsime orientuotai į 1812 m. karo įvykius vaizdinei medžiagai (dailininkų kūrinių reprodukcijos, karikatūros, atskiri iliustruoti leidiniai), o tiksliau, šios medžiagos turiniui ir šios medžiagos panaudojimo būdams formuojant jaunosios kartos imperinį lojalumą.

1812 m. karo 100 metų jubiliejaus šventimo, o tiksliau, jo vietos 1812 m. karo istorinės atminties kultūroje, tema nėra nauja istoriografijoje. Tačiau pirmiausia kaimyninių šalių, o ne Lietuvos istoriografijoje, kurioje tik pradedami 1812 m. karo istorinės atminties kultūros(-ų) buv. LDK žemėse tyrimai. Rusijos istoriografijoje taikliausiai uždavinius, kuriuos imperijos valdžia skyrė 1812 m. karo 100 metų jubiliejaus šventimui, apibūdino Tatjana Saburova ir Olga Dmitrijeva¹⁰. Saburovos teigimu,

⁷ Iš anksto norime pažymėti, kad 1812 m. karo istorinės atminties vieta imperinio lojalumo formavimo procesuose yra plati tema, kuri galėtų būti nagrinėjama keliais problemineis pjūviais. Pvz., reikėtų svarstyti, kokią vietą skirtingo lygio periodinė spauda atliko imperinio lojalumo formavimo procesuose, kokia buvo 1812 m. karo vizualinė kultūra, naudota miestų viešuosiuose šventiniuose renginiuose, kiek Rusijos imperijos valdžiai buvo svarbi 1812 m. karo istorinės atminties sklaida įvairiose visuomenės grupėse. Atskirai galima svarstyti imperinio diskurso apie 1812 m. karo įvykius poveikio galimybes. Šiame straipsnyje nagrinėjamas vienas probleminis blokas – kaip vyko imperinio diskurso apie 1812 m. karo įvykius sklaida ugdymo įstaigose.

⁸ Plačiau apie imperinio lojalumo formavimą Šiaurės Vakarų krašto švietimo sistemoje žr.: Mastianica (2021).

⁹ Mulevičiūtė (2014).

¹⁰ Saburova (2015).

valdžia 1812 m. karo 100 metų sukakties minėjimą, kuris vyko 1905 metų įvykių atgarsiuose, siekė išnaudoti kaip dar vieną galimybę konsoliduoti imperijos visuomenę, o remiantis konkrečiu istoriniu pavyzdžiu demonstruoti valdžios ir visuomenės vienybę, kelti Romanovų dinastijos autoritetą skirtingose socialinėse grupėse¹¹. O štai Dmitrijevų manymu, valdžia, pasitekdama spausdintą žodį, vaizdines priemones siekė sukurti Rusijos imperijos šlovingos praeities vaizdinį, kuris buvo būtinas įrodant Rusijos imperijos – kaip valstybinio ir teritorinio vieneto – patvarumą ir ilgaamžiškumą¹². Reikėtų pažymėti, kad pastarųjų dešimtmečių Rusijos istoriografijoje nagrinėjamas ne vien 1812 m. karo 100 metų jubiliejaus organizavimas bendraimperiniu¹³ arba lokalininiu¹⁴ požiūriu, bet bandoma šį jubiliejų vertinti kaip tam tikrą indikatorių, skatinusį pasireikšti skirtingiems šio istorinio įvykio vertinimams, kurie buvo išreikšti to meto periodinėje spaudoje¹⁵, impulsą kurti ir naudoti naujas vaizdines manipuliacijos formas¹⁶. Istorografinis dėmesys atkreiptas į 1912 metų šventinius renginius ugdymo įstaigose¹⁷. Pastarieji, nors ir pavieniai tyrimai, mums yra svarbi lyginamoji medžiaga, keliant klausimą, ar būta regioninės specifikos Vilniaus švietimo apygardoje (toliau – VŠA) formuojant jaunosios kartos imperinį lojalumą. Iš karto norėtume pabrėžti, kad Nikolajus Vatnikas ir Dmitrijeva daugiau dėmesio skyrė šventinių renginių organizavimui, šių renginių eigai mokyklose, išvardijo naudotos spausdintos ir vaizdinės medžiagos rūšis. Vis dėlto mums svarbiau ne tiek šventinių renginių organizavimas Vilniaus švietimo apygardos mokyklose¹⁸, emocinio ar vaizdinio poveikio priemonių įvardijimas, kiek atskleisti šių

¹¹ Pl. žr.: Saburova (2015), 245.

¹² Дмитриева (2014), 23.

¹³ Колоскова, Литвин (2012).

¹⁴ Голикова (2001).

¹⁵ Дмитриева, Иванова (2016).

¹⁶ Лебедева (2012).

¹⁷ Дмитриева (2019); Ватник (2012).

¹⁸ Reikėtų pažymėti, kad 1913 m. Vilniaus realinės mokyklos inspektorius Antanas Belkovskis (Антон Бельковский) surinko ir atskiru leidiniu paskelbė duomenis apie 1812 m. karo šventinių renginių organizavimą Vilniaus švietimo apygardoje. Žr.: Празднование 100-летнего юбилея Отечественной войны в Виленском учебном округе (1913).

priemonių turinį, jų teikiamas reikšmės, nustatyti, kokią vietą jos skyrė vadinamajam regioniniam pasakojimui apie 1812 m. karo įvykius, jo sklaidai ar įtvirtinimui.

Regioninis pasakojimas apie 1812 m. karo įvykius buvusios LDK žemėse

1812 m. karo 100 metų minėjimo tvarką koordinavo iš anksto sudaryta tarpžinybinė komisija, kuri siekė kurti bendrąją 1812 m. karo istorinės atminties kultūrą visoje Rusijos imperijoje¹⁹. Tačiau Šiaurės Vakarų krašte vietinės valdžios struktūros, o pirmiausia Vilniaus karo, iš dalies Vilniaus švietimo apygardos valdybos, turėjo sumanymų kurti taip vadinamąjį regioninį pasakojimą apie 1812 m. karo įvykius. Tuo metu dalis rusų inteligentijos, o pirmiausia mokytojai, kurie aktyviausiai dalyvavo imperinio propagandinio diskurso kūrimo ir skleidimo procesuose Šiaurės Vakarų krašte, atvirai pripažino, kad vietiniai lenkai nepaisant valdžios vykdyto jų istorinės atminties slopinimo, sugebėjo išlaikyti ir puoselėti 1812 m. karo kaip lenkų tautos laisvės ir kovos prieš Rusijos valdžią vertinimą. Taip rusų kalbos ir rusų literatūros mokytojas Vilniaus valstybinėse vidurinėse mokyklose Fedotas Kudrinskis (Федот Андреевич Кудринский, 1867–1933), parengęs keletą istorinių publikacijų 1812 m. karo įvykiams Vilniuje atminti, atvirai rašė: „Keista, kad nepriklausomai nuo Napoleono nesėkmių Lietuvoje, šio genijaus vardas perėjo į lenkų kartas su didžiule didybės aureole. Netgi šiais laikais senoliai atsimens tuos asmenis, kurie tariant Napoleono vardą, atsistodavo, taip išreikšdami jam pagarbą“²⁰.

Tad rusų akademinėje, iš dalies populiarioje istorinėje literatūroje, kuri buvo specialiai rengiama 1812 m. karo 100 metų jubiliejaus sukakčiai, siekta įrodyti lenkų vilčių, susietų su Napoleonu, nepagrįstumą, pabrėžti, kad kovoje dėl buvusio valstybingumo atstatymo Šiaurės Vakarų

¹⁹ Visoje Rusijos imperijoje minėjimo renginiai (atminimo šventės, nemokami vieši spektakliai, istoriniai ir literatūriniai skaitymai) turėjo būti organizuojami pagal bendrą, vienodą, iš anksto patvirtintą programą. Šią programą sudarė 1910 m. gegužės 7 (20) d. įsteigta tarpžinybinė komisija, kuriai vadovavo Karinės tarybos (Военный совет) generolas Vladimiras Glazovas (Владимир Гаврилович Глазов, 1848–1920).

²⁰ *Вильна в 1812 году* (1912), 12.

krašte dalyvavo tik viena vietinės visuomenės dalis – bajorija, atstovavusi vien lenkams, o ne lietuviams arba baltarusiams. Puikus šio regioninio pasakojimo pavyzdys yra 1912 m. Vilniuje parengta ir išleista Vilniaus gubernatoriaus ypatingųjų pavedimų valdininko Jurijaus Tatiščevo (Юрий Владимирович Татищев, 1875–1928), aktyviai dalyvavusio 1812 m. karo atminimo Vilniaus miesto renginiuose, istorinių dokumentų publikacija²¹.

Šioje publikacijoje Tatiščevas akcentavo, kad Napoleonas, skirtingai nei Rusijos imperatorius Aleksandras I, manipuliavo lenkų nuotakomis ir siekiais. Tatiščevas pabrėžė, kad Napoleonas buv. LDK žemėse neturėjo rimtų ketinimų atkurti „lenkų politinį savarankiškumą“, jis tik pasinaudojo lenkų dvasiniu pakilimu, maitino pažadais. „Napoleonas labai sumaniai laikė lenkus nervinės įtampos būsenoje, vis kibindamas juos nepriklausomybės šmėkla“²² – taip Napoleono poziciją lenkų atžvilgiu apibendrina Tatiščevas. Skirtingai nei dalis rusų istorikų, kurie akademinuose darbuose akcentavo imperatoriaus Aleksandro I politikos lenkų atžvilgiu prieštarumą ir dvilypumą²³, Tatiščevas vienareikšmiškai teigė, kad Rusijos imperatorius net buvo sumanęs „atstatyti Lenkų-Lietuvių valstybę jos istorinėse ribose“²⁴. Tačiau lenkų netinkamas elgesys 1812 m. karo metu, Napoleono palaikymas sustabdė šių Aleksandro I planų įgyvendinimą.

²¹ Акты и документы архива Виленского, Ковенского и Гродненского генерал-губернаторского управления, относящиеся к истории 1812–1813 гг. Часть первая (1912).

²² Ten pat, 4.

²³ Pavyzdžiui, Konstantino Voenskio (Константин Адамович Военский, 1860–1928) 1909 m. parengtoje šaltinių publikacijoje akcentuota, kad Aleksandro I politikai Šiaurės Vakarų krašte buvo būdingi „nuolatiniai svyravimai, neryžtingumas, tikslų neiškumas“ (*Акты, документы и материалы* (1909), VII). Aleksandras Pogodinas (Александр Львович Погодин, 1872–1947) taip pat siūlė atsargiai vertinti Aleksandro I politiką Šiaurės Vakarų krašte. Pogodino teigimu, „iš vienos pusės, caras skatino lietuviškų ir baltarusiškų gubernijų vystymąsi, rėmė lenkų švietimą, saugojo gubernijų lenkiškąjį administracinį pobūdį. Iš kitos pusės, rusų nacionalistų įtakojamas jis atskirais nurodymais nuolat pažeisdavęs šią tvarką. Imperatoriaus Aleksandro svyravimų skalė buvo itin didelė, jis pereidavo nuo minties atkurti Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę, ją prijungiant prie Lenkijos, iki sumanymų visiškai surusinti kraštą“ ([Погодин] (1912), 163).

²⁴ Акты и документы архива Виленского, Ковенского и Гродненского генерал-губернаторского управления, относящиеся к истории 1812–1813 гг. Часть вторая (1912), 118.

Vertėtų atkreipti dėmesį, kad minėtoje istorinėje publikacijoje Tatiščevas pabrėžė, kad prielankumą Napoleonui išreiškė tik viena vietinės visuomenės dalis – bajorija, kuri atstovavo lenkams. Kita visuomenės grupė – liaudis, kurią Tatiščevas prilygino lietuvių ir baltarusių tautinėms bendrijoms, siekė „tylos ir ramybės“²⁵. Lietuvių ir baltarusių „sveikas protas sakė, kad reikia jungtis su rusų tauta, nes kitaip laukia – tautinė nebūtis, politinė mirtis“²⁶. Toks Tatiščevo užakcentavimas nebuvo atsitiktinis. Pirma, Tatiščevas jau matė vis stiprėjančius lietuvių ir baltarusių tautinius veiksmus, vis labiau ryškėjančią priešstatą tarp lenkų ir lietuvių, iš dalies lenkų ir baltarusių tautinių judėjimų ir siekė tai išnaudoti. Pabrėždamas, kad 1812 m. karo metu politinio savarankiškumo idėjų ir siekių skvarba visuose vietinės visuomenės sluoksniuose yra ginčytina, Tatiščevas tarsi siekė „užkirti kelią“ buv. LDK žemių, susietų su Lenkijos Karalyste, kaip bendro valstybinio vieneto ateities projekcijomis, kurias tuo metu jau viešai reiškė lenkų politinis elitas²⁷. Lietuvių ir baltarusių tautinių judėjimų vedliams Tatiščevas siūlė politinę ateitį projektuoti Rusijos imperijos sudėtyje, juolab kad ir pats Tatiščevas, ir jo publikacijų bendraautoris Sergejus Tomilinas (Сергей Валерианович Томили́н, – ро 1917), „Tėvynės karo atminties puoselėtojų draugijos Vilniuje“

²⁵ Ten pat.

²⁶ Beje, pastaroji mintis buvo pratęsta Gardino berniukų gimnazijos istorijos mokytojo Evstafijaus Orlovskio (Евстафий Филаретович Орловский, 1863–1913) darbuose. Jis aiškino, kad Gardino gubernijos kaimo gyventojai, kuriuos jis prilygino baltarusių tautai, nevykdė Lietuvos laikinosios Vyriausybės įsakymų, o pasirodžius prancūzų kariuomenei „pasitraukdavo į miškus ir pelkes“. Plg. žr.: Орловский (1912), 21.

²⁷ Minint 1812 m. karo 100-metų jubiliejus sukaktį, lenkų tautinių demokratų partijos narys Obstas Vilniuje redaguojamame kultūros ir mokslo žurnale „Litwa i Ruś“ („Lietuva ir Rusia“) išspausdino didelės apimties publikaciją, istorinius šaltinius, skirtus Lietuvos laikinosios Vyriausybės komisijos veikalai, pateikė komisijos narių portretus, atminimo medalį, specialiai sukurtą jubiliejus įamžinimui. Šios publikacijos įvade, kuris netrukus buvo perspausdintas atskiru leidiniu ir naudotas lenkų jaunimo nelegaliame ugdymo procese, Obstas 1812 m. karą naudojo kaip dar vieną istorinį argumentą (šalia 1794 m., 1830–1831 m. ir 1863–1864 m. sukilimų), kuris rodė ne vien bendrą lenkų ir lietuvių kovą dėl valstybingumo atkūrimo, bet ir tarsi leidžia projektuoti bendrą lenkų ir lietuvių politinę ateitį. Šias mintis Obstas atkartotojo 1918 metais, kai valstybingumo klausimas tapo itin aktualus lenkų ir lietuvių politiniuose diskursuose. Plg. žr.: [Obst] (1918), 1.

(„Виленский кружок ревнителей памяти Отечественной войны 1912 года“²⁸) narys, palaikė LDK kaip rusų „tautinės teritorijos“ koncepciją²⁹.

Todėl minėtoje šaltinių publikacijoje akcentuota, kad Abiejų Tautų Respublikos padalijimai, 1812 metų karo įvykiai, 1830–1831 m. ir 1863–1864 m. sukilimai rodo, kaip „skausmingai vyko susijungimo procesas kadaise atskirtos Rusios dalies su visarusiška Didžiąja Tėvyne“³⁰. Tomilino žemėlapyje „1812 m. karo veiksmai nuo Nemuno iki Maskvos“ („Карта войны 1812 года от Немана до Москвы“), kuris sulaukė dviejų pakartotinių leidimų³¹, buv. LDK žemių ribų žymėjimas sutapo su „valstybinių rusų žemių“ („государственная русская граница“ (pabraukta – O. M.)) žymėjimu, kas savaime turėjo implikuoti išvadą, kad Napoleono kariuomenė įsiveržė į rusų „tautinę teritoriją“, o ne į Rusijos imperijos valdas³². Šis žemėlapis, kurį galima vertinti kaip atskirą semiotinį kūrinį su savu 1812 m. karo vertinimu, naudotas ugdymo procese³³, o vadinamasis regioninis pasakojimas apie 1812 m. karą iš akademinų istorinių darbų buvo „pernešamas“ į istorinę mokomąją medžiagą.

Rusijos istorijos vadovėliuose 1812 m. karas traktuotas ne vien kaip Rusijos imperijos, bet ir rusų tautos (visų socialinių sluoksnių) karas, kuriame rusų tauta atliko vieną svarbiausių vaidmenų: „šiuo kritiniu

²⁸ Šią draugiją 1910 m. įsteigė Vilniaus karo valdyba, tikėdamasi, kad ji padės propaguoti valdžiai tinkamą 1812 m. karo interpretaciją, kaip tai buvo Varšuvoje, Kijeve ir Odesoje. Tačiau Vilniuje įsteigta draugija, nepaisant vietinių valdininkų lūkesčių, buvo negausi, o jos nariai daugiau dėmesio skyrė moksliniams istoriniams 1812 m. karo tyrimams, nei propagandinei veiklai. Draugijos pirmininkas Nikolajus Bernackis (Николай Николаевич Бернацкий, 1860–1941), Vilniaus karinės apygardos teismo karo teisėjas, parengęs atskiras istorines publikacijas apie karo veiksmus Vilniuje ir jo apylinkėse, pasiūlė Vilniuje įamžinti ne vien rusų kariuomenės vadų (pvz., vieną iš Vilniaus gatvių pervadinti rusų generolo Michailo Kutuzovo (Михаил Илларионович Голенищев-Кутузов, 1744–1813) vardu, statyti paminklą Vilniaus Vingio (tuo metu – Заречье) parke, kur karo metu lankėsi Rusijos imperatorius), bet ir prancūzų karių atminimą. Pl. žr.: Pugačiauskas, Mastianica-Stankevič (2021), p. 78–79.

²⁹ Plačiau apie „tautinės teritorijos“ koncepciją XIX amžiaus imperiniame diskurse žr.: Staliūnas (2015).

³⁰ Акты и документы архива Виленского, Ковенского и Гродненского генерал-губернаторского управления, относящиеся к истории 1812-1813 гг. Часть первая (1912), 1.

³¹ Павленко (2016), 148.

³² *Карта войны 1812 года от Немана до Москвы* (1912)

³³ Павленко (2016), 148.

laikotarpiu rusų tauta parodė savo patriotinę dvasią. Ji didvyriškai išken-tėjo visas karo nelaimes, susijusias su priešo įsiveržimu, ir buvo pasirengusi pasiaukoti Tėvynės išlaisvinimo labui. Bajorija savo lėšomis apginklavo kareivių būrius, o kareiviai – valstiečiai pasiaukojančiai gynė Tėvynę³⁴. Toks vertinimas buvo pateiktas Dmitrijaus Ilovaiskio (Дмитрий Ива-нович Иловайский, 1832–1920) vadovelyje, kuris XIX a. antroje pusė-je buvo pagrindinė istorijos mokomoji medžiaga Šiaurės Vakarų krašto valstybinėse gimnazijose. Vadovelyje Ilovaiskis užsiminė, kad Napoleonas turėjo sumanymų atkurti „lenkų buvusį valstybingumą“, sukūrė atskirą administracinį darinį – Varšuvos kunigaikštystę, todėl „kunigaikštystės lenkai“ itin noriai įsijungė į Prancūzijos imperatoriaus kariuomenės gre-tas³⁵. Tačiau apie buv. LDK žemių visuomenės nuostatas Napoleono at-žvilgiu Ilovaiskis atskirai nerašė.

Šis diskursas atsirado vietinio autoriaus – Vilniaus pirmosios ber-niukų gimnazijos mokytojo Arsenijaus Turcevičiaus (Арсений Оси-пович Турцевич, 1848–1915) Vakarų Rusijos istorijos chrestomatijoje („Хрестоматия по истории Западной России“), kurią itin neigia-mai vertino vietiniai lenkai, kaip „užgaunčią jų religinius ir tautinius jausmus“³⁶. Chrestomatijoje Turcevičius akcentavo, kad lenkai, o tiksliau bajorija, palaikydama Napoleoną, neįvertino imperatoriaus Aleksandro I pastangų vystyti lenkų kultūrą ir mokslą, net po 1812 m. karo lenkų ne-tenkino autonomiškas Lenkijos Karalystės teisinis statusas, lenkai turėjo „gruoboniškų tikslų – pajungti savo valdžiai Lietuvą, Baltarusiją, Podolę ir Volynę“³⁷. Turcevičiaus teigimu, lenkai inspiravo 1830–1831 m. sukili-mą, po kurio „jie gavo visiškai pelningą atlygį už Aleksandro I ankstesnių pastangų jų atžvilgiu neįvertinimą“³⁸. 1812 m. karą Turcevičius panaudojo

³⁴ Иловайский (1868), 366.

³⁵ Ten pat.

³⁶ 1906 metų pabaigoje lenkų mokinių tėvai atskirai kreipėsi į Vilniaus švietimo apygardos globėją Borisą von Volfą prašydami iš mokymo proceso išimti Turcevičiaus istorijos vadovėlius, kuriuose „užgaunami religiniai ir tautiniai mokinių lenkų jausmai“. Секретная записка попечителя Виленского учебного округа Б. Вольфа от 19 марта 1908 года министру просвещения А. Н. Шварцу, Lietuvos valstybės istorijos archyvas (toliau – LVIA), f. 567, ap. 26, b. 800a, l. 18.

³⁷ *Хрестоматия по истории Западной России* (1892), 743.

³⁸ Ten pat, 746.

kaip dar vieną argumentą teisinant valdžios diskriminacinę politiką prieš „lenkų kilmės asmenis“. Nepaisant lenkų tėvų prašymų, adresuotų Vilniaus švietimo apygardos valdybai, Turcevičiaus Šiaurės Vakarų krašto istorijos chrestomatija buvo pagrindinis istorijos vadovėlis vidurinėse mokyklose ir po 1905 metų įvykių, kai prasidėjo pokyčiai Rusijos imperijos valdžios švietimo, iš dalies tautinėje politikoje.

Kaip minėta, 1812 m. karo 100 metų jubiliejaus sukakčiai atminti Šiaurės Vakarų krašte taip pat leista istorinė populiarus pobūdžio literatūra. Tačiau iš karto norėtume pabrėžti, kad daugiau reikėtų kalbėti apie pavienius atvejus, nei nuoseklų tokios literatūros leidybą, kuri vyko Maskvoje arba Kazanėje, kur, pavyzdžiui, imperijos valdininkai siekė pateikti savo pasakojimą apie 1812 m. karo įvykius ne vien rusų, bet ir vietinių gyventojų – totorių kalba³⁹. Vilniaus švietimo apygardoje populiarių istorinių leidinių sumanytojais ir įgyvendintojais buvo vien valstybinių gimnazijų mokytojai⁴⁰. Vienas aktyviausių buvo Kudrinskis, kuris parengė net tris leidinius 1812 m. karo įvykiams Vilniuje atminti, o dviem iš jų panaudojo vaizdinę medžiagą. Kudrinskis, taip pat kaip Tatiščevas, darė priešstatą tarp Aleksandro I ir Napoleono planų ir politikos lenkų atžvilgiu. Kudrinskis pabrėžė, kad Rusijos imperatorius galvojo ne vien apie Lenkijos Karalystės, bet ir buv. LDK žemių teritorinį savarankiškumą, šiais klausimais tarėsi su Mykolu Kleopu Oginskiu (Michał Kleofas Ogiński, 1765–1833). Tiesa, kaip teigė Kudrinskis, šie Aleksandro I sumanymai netiko lenkų politiniam elitui, svajojančiam apie Abiejų Tautų Respublikos atstatymą 1772 m. ribose. Šias lenkų bajorijos nuostatas Kudrinskis vienareikšmiškai apibūdino „tautinio daltonizmo“ („национальный дальтонизм“) sąvoka⁴¹. Taip pat kaip dauguma Rusijos istorijos vadovėlių autorių, 1812 m. karą Kudrinskis vadino „Tėvynės karu“ („Отечественная война“), kuris pirmiausia išryškino rusų tautos galybę, jos patriotinę dvasią.

1812 metus rusų tautos šlovės metais taip pat įvardijo Vilniaus realinės mokyklos istorijos mokytojas Juozapas Jaščinskis (Иосиф Нико-

³⁹ Дмитриева (2019), 152.

⁴⁰ Plg. žg.: Лунин (1912); Краснянский (1913); Добровольский (1912).

⁴¹ *Вильна в 1812 году* (1912), 64.

лаевич Ящинский), Varšuvos universiteto istorijos-filologijos fakulteto auklėtinis. Šventinėje mokyklinėje kalboje (1812 m. rugpjūčio 27 d.) jis akcentavo, kad 1812 m. „visa rusų tauta apsijungė ir taip įgavo daug moralinės jėgos kovoti su užsienio priešu, kuris įžeidė nacionalinį rusų jausmą“⁴². Tuo pačiu metu Jaščinskis neužmiršo užakcentuoti, kad Vilniuje lenkai itin palankiai sutiko Napoleoną ir net padovanuoja raktus nuo šio miesto. Tačiau taip pat kaip Tatišcevas ir Kudrinskis, Jaščinskis pabrėžė, kad Prancūzijos imperatoriui nerūpėjo lenkų politinio savarakiškumo atstatymas, todėl 1812 metai lenkams buvo „šviesių svajonių ir sunkių nusivylimų metai“⁴³.

Vertėtų atkreipti dėmesį, kad regioninis pasakojimas apie 1812 m. karo įvykius buvo svarbus tik daliai istorijos mokytojų, kurie buvo įtraukti į jubiliejinių renginių organizavimą. Dauguma mokytojų, dirbusių Šiaurės Vakarų krašto valstybinėse, privačiose vidurinėse bei profesinėse mokyklose, šventinėse kalbose naudojo bendraimperialinį diskursą, neužakcentuodami, kad lenkai su Napoleonu siejo buvusio valstybingumo atkūrimo viltis. Šventinėse mokyklinėse kalbose mokytojai paprastai išskirdavo dvejopas 1812 m. karo reikšmes. Pirmiausia, buvo pabrėžiama, kad 1812 m. karas išryškino ir įrodė rusų tautos galią ir didvyriškumą⁴⁴. Antra, 1812 m. karo įvykiai traktuoti, kaip atsidavimo ir kovos už tėvynę ir jos vadovą pavyzdys, kuriuo turėtų sekti jaunosios kartos⁴⁵. Kaip teigė Mogiljavo berniukų gimnazijos istorijos mokytojas Antanas Lučinas (Антон Петрович Лучин): „Šiais laikais 1812 m. karas jaunosms širdims

⁴² История Отечественной войны 1812 года. Речь преподавателя истории Виленского реального училища И. Н. Ящинского, произнесенная на торжественном акте, посвященном чествованию 100-летнего юбилея Отечественной войны, состоявшегося в училище 27 августа 1912 года, LVIA, f. 567, ap. 1, b. 1995, l. 8.

⁴³ Ten pat.

⁴⁴ Празднование юбилея Бородинской битвы в Поневежской учительской семинарии, LVIA, f. 567, ap. 1, b. 1999, l. 126; Юбилейная речь 26 августа 1912 года в Свичлоской учительской семинарии, ten pat, l. 22.

⁴⁵ О народном характере Отечественной войны. Речь, произнесенная на торжественном юбилейном акте в память столетия Отечественной войны преподавателем Бобруйской мужской гимназии И. М. Шелепиным, LVIA, f. 567, ap. 1, b. 1999, l. 138; Юбилейная речь, составленная и произнесенная преподавателем Могилевской мужской гимназии Антоном Лучиным, 26 августа 1912 года, ten pat, l. 168.

turėtų būti tvirto tikėjimo į Rusijos didybę ir jos nenugriaunamą galybę įkvėpimo šaltinis⁴⁶. XX a. pradžioje jaunimo indoktrinacijos procesuose, buvo naudotas ne vien spausdintas žodis.

Imperinio propagandinio diskurso apie 1812 m. karo įvykius vizualinės priemonės

Kaip minėta, 1912 m. kaip imperinės ideologijos įrankis buvo panaudotas kinematografas⁴⁷. Buvo filmuotos „Tėvynės karo“ jubiliejaus iškilmės Maskvoje, Smolenske, Borodino mūšio (1812 m. rugpjūčio 26 (rugsėjo 5) d.) lauke, kuriuose dalyvavo Rusijos imperatorius Nikolajus II su šeima. O su dokumentine iškilmių kronika buvo supažindinti ne vien Tulos, Pskovo, Tverės miestiečiai, bet Vilniaus miesto gyventojai, kurių daugumą sudarė moksleiviai iš įvairių VŠA valstybinių gimnazijų⁴⁸.

Vaizdinei propagandai taip pat pasitelktos techninės naujovės – pavyzdžiui, spalvotos fotografijos. Vienas iš spalvotos fotografijos pradininkų Rusijos imperijoje Sergejus Prokudinas-Gorskis (Сергей Михайлович Прокудин-Горский, 1863–1944) iškilmių proga sudarė atskirą fotografijų albumą „Vietos, su kuriomis susieta atmintis apie Tėvynės karą“ („Местности, с которыми связано воспоминание об Отечественной войне“). Šiame albume taip pat atsidūrė Vilniaus ir Kauno miestų apylinkių vaizdai, kurių pasirinkimas nebuvo atsitiktinis, o turėjo tam tikrą ideologinę potekstę. Čia Prokudinui-Gorskiui 1812 m. karo įvykius simbolizavo Aleksandro Neviškio koplyčia Georgijaus aikštėje, pastatyta siekiant pasmerkti 1863–1864 m. sukilėlius ir aiškiai įvardyti nugalėtojus. Rusijos imperijos galią Vilniaus mieste taip pat turėjo simbolizuoti imperatorienės Jekaterinos II paminklo bei Šv. Mikalojaus soboro, kuriuo 1864–1868 m. buvo paversta Šv. Kazimiero bažnyčia, vaizdai. Tiesa, lieka atviras klausimas, ar šis fotografijų albumas buvo naudotas VŠA valstybinėse mokymo įstaigose, bet moksleiviams iš vidinių Rusijos imperijos

⁴⁶ Юбилейная речь, составленная и произнесенная преподавателем Могилевской мужской гимназии Антоном Лучиным, 26 августа 1912 года, ten pat, l. 168.

⁴⁷ Ši nauja vaizdinės manipuliacijos forma pradėta naudoti imperatoriaus Nikolajaus II karūnavimo metu, Rusijos ir Japonijos imperijų karo (1904–1905) metu. Pl. žr.: Гинзбург (1963).

⁴⁸ Mulevičiūtė (2014), 144. Plačiau žr.: Лебедева (2012).

gubernijų jis turėjo aiškiai byloti, kad Vilniuje yra įsigalėjusi Rusijos imperijos valdžia. Turime žinių, kad VŠA naudotas tik vienas iš daugelio specialių 1812 m. karo įvykiams skirtų albumų⁴⁹, kuriuose, šalia žodinio pasakojimo apie karą, pasitelktos fotografijos, dailininkų kūrinių reprodukcijos, atminimo medalių atvaizdai.

Šio albumo pirmoji pavadinimo dalis „Už tikėjimą, carą ir Tėvynę: 1812 m. Tėvynės karas paveiksluose“ („За веру, царя и Отечество: Отечественная война 1812 г. в картинах“) akivaizdžiai simbolizavo reikšmes, kurios buvo skiriamos 1812 m. karo įvykiams. Albumo sudarytojas Imperatoriškosios Karo akademijos profesorius Fiodoras Makšeevas (Фёдор Андреевич Макшеев, 1855–1932) jau pirmuosiuose puslapiuose pabrėžė, kad 1812 metus reikėtų atminti kaip rusų tautos galybės ir šlovės ženklą⁵⁰. Lygiagrečiai akcentuota, kad rusų tauta visada pasiryžusi ginti „rusų valstybingumą“ bei visada yra ištikima imperatoriui. Albumo ikonografinė medžiaga bylojo, kad 1812 metais į rusų valdas įsiveržė kelių tautų, o tarp jų lenkų, kariuomenė vadovaujama Napoleono. Napoleono kariuomenės perėjimo per Nemuną vaizdas buvo paremtas poeto Jakovo Polonskio (Яков Петрович Полонский, 1819–1898) eilėmis, kurių pirmasis sakinytis skambėjo šitaip: „Tai, Rusios ribos, tai Nemunas“ („Вот, Руси границы, вот Неман“)⁵¹, kas albumo skaitytojui turėjo generuoti mintį, kad Kauno gubernija yra ne Rusijos imperijos valda, o rusų „tautinės teritorijos“ dalis, į kurios vientisumą pasikėsino Napoleonas.

Kaip minėta, šiame albume lenkai vaizduoti Napoleono kariuomenės dalimi (apie tai bylojo lenkų valstybingumo ženklų ant patrankų vaizdai⁵². Lygiagrečiai buvo pateiktos austrų, vokiečių, prancūzų patrankų iliustracijos), paimta dailininko Wojciecho Kossako (Wojciech Horacy Kossak, 1856–1942) kūrinio „Tadeušo Tiškevičiaus suėmimas pasitraukiant nuo Maskvos“ („Wzięcie do niewoli Tyszkiewicza w czasie

⁴⁹ *Иллюстрированная Отечественная война 1812 г.* (1887); *Альбом акварелей по роману графа Л. Н. Толстого «Война и мир»* (1893); *Бородинское поле сражения* (1902); *Нашествие Наполеона. Отечественная война 1812 г.* (1911).

⁵⁰ *За веру, царя и отечество* (1912), 1–2.

⁵¹ Plg. žr. eilėraštį: „Perėjimas per Nemuną“ („Переход через Неман“) (1845 m.), ten pat, 2.

⁵² Plg. žr. iliustracijas „Monogramos ant lenkų patrankų“ („Монограмма на польских пушках“), „Herbas ant lenkų patrankų“ („Герб на польских пушках“), ten pat, 6, 8.

odwrotu spod Moskwy“) reprodukcija⁵³. Apie tai, kad lenkai sudarė dalį Vilniaus miesto gyventojų, o juolab apie šios visuomenės dalies nuostatas Napoleono atžvilgiu albumo sudarytojas neužsiminė. Ir neatsitiktinai. Makšeevas kaip tik atvirksčiai pabrėžė, kad Napoleonas, įžengęs į Vilnių, siekė nuteikti gyventojus prieš Rusijos imperijos valdžią, tačiau tai jam „įgyvendinti pasisekė itin silpnai“ („удалось ему лишь в очень слабой степени“)⁵⁴.

VŠA mokyto įstaigose buvo naudotos ir pavienės jubiliejinės brošiūros su atitinkama vaizdine medžiaga. Pavyzdžiui, Vilniaus valstybinių berniukų gimnazijų mokiniams buvo dalijami du leidiniai. Vienas jų semantiniu pavadinimu „Ne mums, o Tavo vardui“ („Не нам, а имени твоему“) buvo su Rusijos imperatorių Aleksandro I ir Nikolajaus II portretais (1 pav.)⁵⁵, o kitame – pateikta „Napoleono žygio į Rusiją“ schema⁵⁶ (2 pav.), kurioje skirtingai nei Tomilino žemėlapyje, Kauno gubernijos teritorija pavaizduota kaip Rusijos imperijos valda, o ne rusų „tautinės teritorijos“ dalis. Ši mintis taip pat buvo pratęsta įvadiniame straipsnyje „Tėvynės karo 100 metų atminimui“, kai Kauno gubernija įvardyta „mūsų valdos“ („наши владения“), bet ne Rusijos dalis, kaip, pavyzdžiui, Tomilino žemėlapyje arba Polonskio eilėraštyje.

Vilniaus ir Šiaulių valstybinėse mokyto įstaigose taip pat naudoti specialūs jaunimui skirti jubiliejiniai 1812 metų atminimo iliustruoti leidiniai, parengti Nikolajaus Mihnevičiaus (Николай Петрович Михневич), Eugenijaus Poselianinio (Евгений Поселянин), Nikolajaus Dučinskio (Николай Поликтевич Дучинский) ir Andrejaus Elčaninovo (Андрей Георгиевич Елчанинов, 1868–1918) (3, 4, 5 pav.). Šiuose leidiniuose buvo tęsiama tradicija 1812 m. karo įvykius pristatyti kaip rusų tautos vieningumo, dvasinės stiprybės ir šlovingos pergalės pavyzdį, kartu pabrėžiant rusų tautos nuolatinę ištikimybę imperatoriui. Neatsitiktinai Mihnevičiaus ir Dučinskio leidiniai buvo iliustruoti Rusijos imperato-

⁵³ Plg. žr. albumo iliustraciją „Lenkų generolo Tiškevičiaus suėmimas, iš Kossako paveikslas“ („Пленение польского генерала Тышкевича, с картины Коссака“), ten pat, 27.

⁵⁴ Ten pat, 3.

⁵⁵ *Не нам, а имени Твоему* (1912).

⁵⁶ *В память столетия Отечественной войны* (1912).

НЕ НАМЪ НЕ НАМЪ

А ИМЕНИ ТВОЕМУ

141

ВЪ ПАМЯТЬ
1812
100 ЛѢТІЯ

ОТЕЧЕСТВЕННОЙ
1912
ВОЙНЫ.

100

ИМПЕРАТОРЪ
АЛЕКСАНДРЪ I.
«И не по моему оружию,
докожу ни, единого
неприятельскаго воина
не останется въ
царствѣ Можемъ».
Изъ Высочайшаго рескрипта на Имъ Государю-
Фельдмаршалу Грфу Салтыкову. 13 июня 1812 года.

ГЕНЕРАЛЪ-ФЕЛДМАРШАЛЪ
Салтыковъ Князь
МИХАИЛЪ ИЛЛАРИОНОВИЧЪ
ГОЛЕНИЩЕВЪ-КУТУЗОВЪ-
СМОЛЕНСКИЙ
Главнѣйшій командиръ арміи

ЕГО
ИМПЕРАТОРСКОЕ
ВЕЛИЧЕСТВО
ГОСУДАРЪ
ИМПЕРАТОРЪ
НИКОЛАЙ
АЛЕКСАНДРОВИЧЪ.

ГЕНЕРАЛЪ-ФЕЛДМАРШАЛЪ
Князь МИХАИЛЪ БОГДАНОВИЧЪ
БАРКЛАЙ-ДЕ-ТОЛЛИ
генералъ
Главнѣйшій командиръ арміи.

ГЕНЕРАЛЪ-АДЪЮТАНТЪ
Князь ПЕТРЪ ИВАНОВИЧЪ
БАГРАТИОНЪ
Главнѣйшій командиръ 2-ой западной арміи

Грфъ. Изъ К. Верещагина и Ко. Варшава.

Разрѣшено Императоромъ Цесаремъ 6-го Іюня 1912 года.

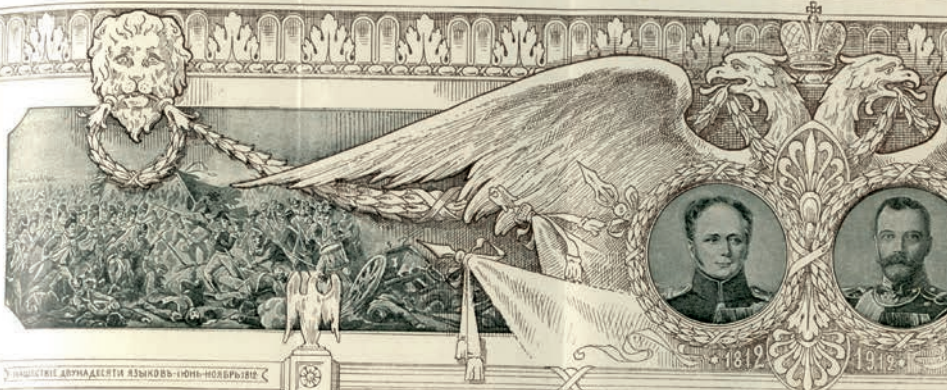
Издано Шт. Коп. Невскаго

1. Не нам, а имени Твоему. В память 100-летия Отечественной войны.

[Санкт Петербург]: Издательство [И.] Игнатъева, 1912, Lietuvos valstybės istorijos archyvas, f. 567, ap. 1, b. 1995, l. 141

rius Aleksandro I portretais skirtingais gyvenimo etapais, pradedant nuo jo jaunystės, atskirai akcentuojant, kad imperatorius nuo ankstyvos vaikystės stropiai mokėsi rusų kalbos ir dar būdamas jaunuoliu pasižymėjo tokiomis moralinėmis savybėmis – kaip atjauta, teisingumas bei noru padėti skurstantiems⁵⁷. Todėl Aleksandrą I, tapus imperatoriumi, itin skaudino pavaldinių – t. y. lenkų išreikštas prielankumas Prancūzijos imperatoriui. Dučinskis net atskirai pabrėždavo, kad lenkų veiksmus reikėtų vertinti kaip išdavystę, nes ši „valdžios ištroškusi pavaldinių dalis“

⁵⁷ Михневич (1912); Дучинский (1912).

НАШЕСТВИЕ ДВУНАДЕСЯТИ ЯЗЫКОВЪ—ЮНЬ—НОЯБРЬ, 1812

Въ память столѣтїя Отечественной

Россия не желала грозной и жестокой войны 1812 года. Нашъ миролюбивый Государь, Императоръ Александръ I, старался избѣгнуть кровопролитїя; но французскій Императоръ Наполеонъ I, домогавшїйся владычества надъ всей вселенной, рѣшился «раздавить Россїю».

12 Юня 1812 года Наполеонъ, стоя во главѣ 600 тысячъ человекъ отборнаго войска, перешелъ рѣку Неманъ и вступилъ въ наши владѣнія въблизи города Ковна. Великая неприяТЕЛЬСКАЯ армія, помимо французонъ, состояла изъ 20 другихъ народовъ, какіе Наполеонъ—этотъ великій полководецъ—успѣлъ подчинить себѣ путемъ многихъ побѣдоносныхъ войнъ.

Императоръ Александръ I, предвидѣвшїй всѣ бѣдствїя и испытанїя, какими угрожала намъ начавшаяся война, немедленно призвалъ на защиту Отечества весь русскій народъ. На зовъ Государя дружно и самоотверженно откликнулись всѣ сословія: каждый русскій человекъ либо самъ двался воиномъ, либо жертвовалъ, чѣмъ могъ, на пользу нашего воинства.

Наши главныя силы, которыми командовали князья Михаилъ Богдановичъ Барклая де-Толли и Петръ Ивановичъ Багратионъ, сторожили французонъ на пространствахъ между Виленскою и Гродненскою губерніями; но Наполеонъ, пользуясь огромнымъ превосходствомъ своихъ силъ, вѣрзался кинномъ между нашими арміями, сталъ тѣснить ихъ и прокладывать себѣ дорогу внутрь Россїи.

Мы начали отступать и улакать за собою неприятели. На волочение французонъ внутрь страны по опустошеннымъ и выжженнымъ мѣстностямъ Барклая, ставшїй главнокомандующимъ соединившихся армїи, смотрѣлъ какъ на лучшїй способъ борьбы съ несметными врагами; но все наше войско и весь русскій народъ не могли мириться съ почти безприветвеннымъ и вѣдшимъ шествїемъ французонъ по русской землѣ.

Прислушавшись къ голосу войска и народа, Императоръ Александръ I назначилъ главнокомандующимъ князья Михаила Иларіоновича Голеницына-Кутузова, пользовавшагося любовью и довѣріемъ Россїи.

Кутузовъ, горя желанїемъ отомстить врагамъ, не испугался превосходства ихъ силъ и отважился на открытїй бой, который произошелъ 26 августа на Бородинскомъ полѣ. Незабвенная Бородинская битва, въ которой въ одинъ день вышло изъ строя свыше ста тысячъ человекъ, почти поровну у насъ и у враговъ, считается одной изъ болѣе

кровопролитныхъ въ исторїи, и въ одинъ изъ побѣдоносной. Жестоко въ подмосковной деревнѣ отахъ привязать оубо французонъ заняли исполонава и сорочили любовь къ Родинѣ въ рашиту Вѣры, Царя и силу дорого обошлась нарочными пожариши, и тысячами отъ нашихъ

Наполеонъ, запереть гибель его войско, уще

Походъ Наполеона въ Россїю. Начальныя 30 вѣрствъ.

имъ путь и заставлялъ ихъ ждены были начать отступать, сопровождались огромными метелями и морозы только успѣли съ ихъ пути. Пять тысячъ воиновъ на роду либо была погребена по льду.

Первыи молельбъ п и двундесати языковъ б Александръ I продолжалъ торжественнымъ вступленіемъ въ столицу.

Въ благодарности за Александръ I Благословеннаго

М. Б. БАРКЛАЯ-ДЕ-ТОЛЛИ 1761—1818

СОВѢТЬ ВЪ ДѢЛѢ ФИЛІХЪ 19 СЕНТ. 1812.

ГЕН. ИЛЛАРИОНЪ ГОЛЕНИЦЫНЪ-КУТУЗОВЪ

МОСКОВСКІЙ КРЕМЛЬ

ОТСТУПЛЕНИЕ ВЕЛИКОЙ АРМИИ - ОКТЯБРЬ-НОВЕБРЬ 1812

войны.

денной истории. Обѣ стороны являли чудеса храбрости и изъ нихъ не могла быть признана ни побѣдившей, ни Бородинскій бой рѣшилъ судьбу Москвы. На солѣтъ нѣй, Фивахъ Кутузовъ, словно предвидѣвшій грядущее, ставленіи Москвѣ беззащитной.

русскую столицу. Вѣсть объ этомъ скорѣе съобыти Россію, но не подавила ее; днѣ сильнѣе загорѣлась усюихъ сердцахъ и тѣнѣе сплотились всѣ сословія на Отечества. Этотъ необычайный подъѣвъ народныхъ Французамъ; они были ввернуты въ ужасъ нашими неизощренно вучились отъ голода и гибан сотнями въ нополь-добровольцевъ, или партизановъ.

тый въ отборной Москвѣ, безпощадно жарила, какъ едѣе въ грабежи, голодное и ропшущее. Всѣ его начиніе къ обузданію солдатъ оказались безуспѣшными, а всѣ попытки къ заключенію мира оставались безъ всякаго отвѣта.

Французамъ, вступивше въ Москву грозной силой, спустя шесть недѣль, обѣжали изъ нея разстрѣсанными топками, при переломѣ нашего нападенія на нихъ. Они сосредоточены напѣн хатѣбные запасы; но подъ Малоярославцемъ Кутузовъ прергалъ

поддержатъ тяжелое сраженіе, послѣ котораго они принужденіе. Дальнѣйшіе сраженія французамъ и ихъ бѣгство ми поражеными и бѣдствіями; а начавшіеся непогоды, увеличавши несчетное число трудовъ, какими были сраженіе французамъ было несмѣланнымъ; изъ 600 му вернулась елиа одна тысяча, а все великая армія дъ русскими силами, дѣло попала въ вѣнѣ.

о случаю изавлѣненія Россіи отъ нашествія таловъ мѣль отступленъ въ Вильнѣ 25 декабря 1812 года. Дальнѣйшій миръ Россіи и Европѣ, Императоръ ть войну съ Наполеономъ, заершившуюся побѣдъ нашего Государя въ столицу Франціи, а изавлѣненіе отъ нѣа Наполеона, Императора ншого прощавши Изавѣстелемъ царовъ.

Москва
побѣда
Кутузовъ
1812

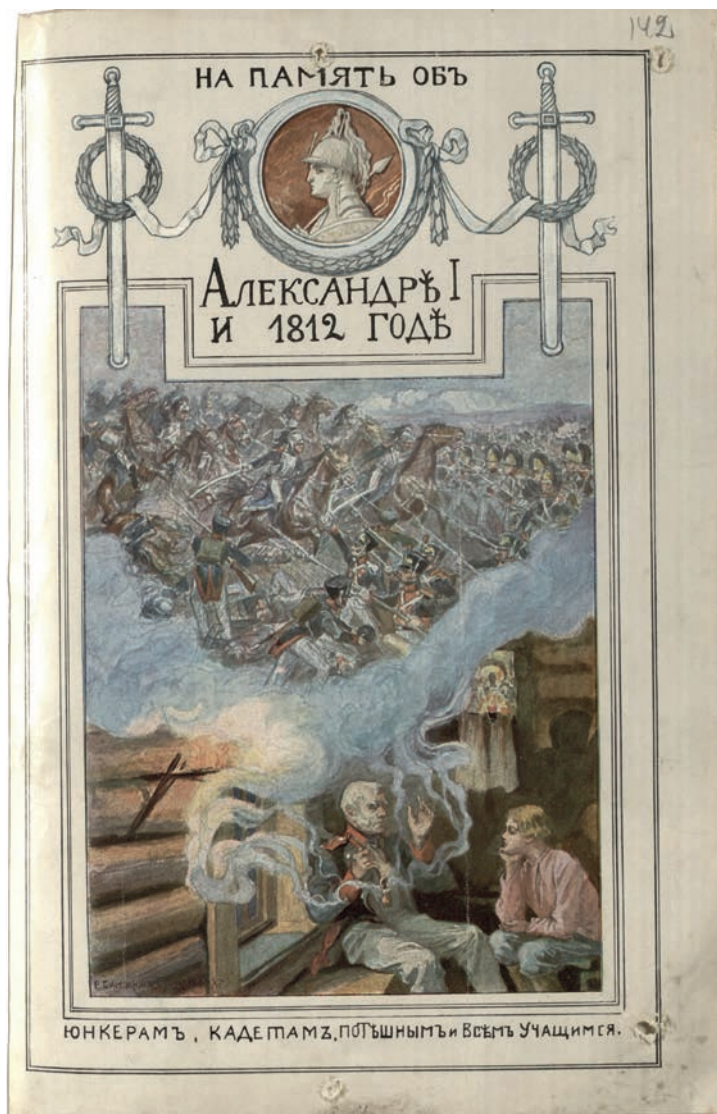
М. И. КУТУЗОВЪ-СМОЛЕНСКІЙ 1745 - 1813

ОБРАТНЫЙ ПЕРЕХОДЪ ВЕЛИКОЙ АРМІИ ЧЕРЕЗЪ БЕРЕЗИНУ

С. М. САХАРТОВЪ - 1745 - 1812

2. В память столицы Отечественной войны. Благочинство М. Штенцера в Одессе [1912]. Lietuvos valstybės istorijos archyvas, f. 567, ap. 1, b. 1995, l. 191

3. Knygos viršelis: Михневич Николай, *На память об императоре Александре I и о Отечественной войны юнкерам, кадетам, потешным и всем учащимся*, Москва: Типография И. Д. Сытина, 1912, Lietuvos valstybės istorijos archyvas, f. 567, ap. 1, b. 1995, l. 142

4. Кнугос viršelis: Поселянин Евгений, *Сто лет назад. Воспоминания 1812 года*, Москва: Типография т-ва И. Д. Сытина, 1912, Lietuvos valstybės istorijos archyvas, f. 567, ap. 1, b. 1995, l. 122

5. Кnygos viršelis: Дучинский Николай, *Император Александр Благославенный и Отечественная война*, Москва: Типография И. Д. Сытина, 1912, Lietuvos valstybės istorijos archyvas, f. 567, ap. 1, b. 1995, l. 78, 104

nesitenkino po Vienos kongreso (1815 m.) imperatoriaus Aleksandro I suteiktomis teisėmis, o atvirksčiai, sukėlė du sukilimus prieš Rusijos imperijos valdžią⁵⁸. Minėtuose leidiniuose lenkams buvo priešpriešinama rusų tauta, kuri besigindama nuo priešo, buvo vieninga net socialine prasme. Neatsitiktinai Poselianino ir Elčaninovo parengti leidiniai iliustruoti medalio, skirto „Tėvynės karo“ atminimui, vaizdu su prierišu „Mes visi į vieną sielą susijungsimė“ („Мы все в одну душу сольемся“)⁵⁹.

Reikėtų pastebėti, kad Minsko ir Mogiliavo valstybines mergaičių mokyklas buvo pasiekusi rašytojo Andrejaus Zarino (Андрей Ефимович Зарин, 1862–1929) knyga apie moteris, „pasizūmėjusias“ 1812 m. karo įvykiuose. Pasakojimai apie kovojančias prieš prancūzų kariuomenę moteris taip pat buvo propagandinio diskurso dalis, siekiant įrodyti, kad 1812 m. karas sutelkė rusų tautą iš vidaus, buvo svarbus kiekvienai jos grupei. Viename iš tokių pasakojimų apie kaimo seniūno žmoną Vasilisą Zariną pateikė lenko, kovojančio prancūzų kariuomenės dalinyje ir niekinančio rusų valstiečius (o šiuo atveju, ir visą rusų tautą) vaizdinį⁶⁰. Pasakojimai apie moteris – 1812 m. karo herojes paremti vaizdine medžiaga – karikatūromis su išraiškingais užrašais⁶¹, kurie dar kartą bylojo apie tai, kad Napoleono kariuomenė ne vien įsiveržė į Rusijos imperijos valdas, bet ir pasikėsino į rusų tautos garbę, todėl į kovą įsijungė ne vien vyrai, bet ir moterys.

Karikatūros, kaip dar viena vaizdinės manipuliacijos forma⁶², plačiai buvo naudojami Elčaninovo leidiniuose, kurie, kaip minėta, buvo dalijami Vilniaus valstybinių gimnazijų mokiniams šventiniuose renginiuose⁶³. Taip 1812 m. karo svarbą rusų tautai turėjo liudyti karikatūros, kuriose pavaizduoti ne vien bajorai, bet ir valstiečiai, tiek vyrai, tiek moterys, kurie ėmė į nelaisvę prancūzų kareivius, arba net įvilioję

⁵⁸ Дучинский (1912), 17.

⁵⁹ Поселянин (1912); Елчанинов (1912).

⁶⁰ Зарин (1912), 8.

⁶¹ Pvz., prie karikatūros, kai pasakojimo herojė Vasilisa užrakina trobos, kurioje puotauja prancūzų generolai, duris, o trobą liepia padegti, buvo pridėtas toks įrašas: „Prancūzus kaip žiurkes į spąstus įkišo. Nebus jų dvasios Rusijoje, aš juos sudeginsiu“. Plg. žr.: Ten pat, 13.

⁶² Вишленкова (2012).

⁶³ Plačiausiai karikatūros buvo panaudotos šiame Elčanino leidinyje: Елчанинов (1912).

į spąstus sudegindavo⁶⁴. Lygiagrečiai Elčaninovas neužmiršdavo akcentuoti, kad rusų tauta nuo senovės buvo ištikima imperatoriui, kaip tautos vedliui. Šią Elčaninovo idėją vainikavo dailininko Valerijaus Kurdiūmovo (Валерий Николаевич Курдюмов, m. po 1913) specialiai šiam leidiniui sukurta iliustracija, kurioje buvo pavaizduoti bajorai, valstiečiai, besikreipiantys į imperatorių Aleksandrą I šiais žodžiais: „Vesk mus, Tėve mūsų“ („Веди нас, Отче наш“)⁶⁵.

1812 m. karo jubiliejinių jaunimui skirtų leidinių iliustracijoms dažnai naudotos dailininkų paveikslų reprodukcijos, o tarp jų pirmiausia Vasilijaus Vereščagino (Василий Васильевич Верещагин, 1842–1904) darbais. 1887–1900 m. Vereščaginas Maskvoje ir Paryžiuje sukūrė dvidešimt paveikslų, kuriuose jo paties žodžiais siekė „pristatyti didžiąją rusų tautos dvasią“ („показать великий национальный дух русского народа“), išryškėjusią 1812 metais⁶⁶. Vereščagino paveikslų reprodukcijos keliavo iš vieno jaunimui skirto leidinio į kitą⁶⁷ ir buvo naudojami ne vien Maskvos, bet ir Vilniaus leidyklų.

Kaip minėta, Vilniuje vienas aktyviausių mokytojų, užsiėmusių imperinio ideologinio diskurso sklaida, buvo Kudrinskis, kuriuo istorinės apybraižos apie 1812 m. karo įvykius Vilniuje sulaukė kelių leidimų⁶⁸, o dalis jų buvo iliustruota. Kudrinskis, kuris parengė atskirą knygą, skirtą Jekaterinos II laikams, paminklo jai atidengimo proga⁶⁹, daug dėmesio skyrė jaunimo imperinio lojalumo ugdymui, o mokytoju šiame procese skyrė prioritetinį vaidmenį. 1909 m. straipsnyje „Apie tautinį auklėjimą“ („О народном образовании“) jis vienareikšmiškai teigė, kad „nėra geriausio būdo įskiepyti meilę savo tėvynei, nei pavyzdys tėvynės sūnaus –

⁶⁴ Plg. žr.: karikatūras „Sičevčiai“ („Сычевцы“), „Ураи ir moterys veda paimtus į nelaisvę prancūzus“ („Мужики и бабы сопровождают пленных французов“), „Valstietis Ivanas Dolbila“ („Крестьянин Иван Долбила“), *ten pat*, 17, 23, 33.

⁶⁵ Žr. leidinio iliustraciją „Imperatorius Aleksandras Maksvoje („Vesk mus, Tėve mūsų“). Dailininko Kurdiūmovo paveikslas mūsų leidiniui“ („Император Александр в Москве („Веди нас, Отче наш“). Рис. [унок] худ. [ожника] Курдюмова для нашего издания), *ten pat*, 9.

⁶⁶ Верещагин (1895), 4.

⁶⁷ Алексеев (1912); Борин (1912).

⁶⁸ *Вильна в 1812 году* (1912); Кудринский (a) (1912); Кудринский (b) (1912).

⁶⁹ Plg. žr.: Кудринский (1905).

mokytojo, kuris pats įkūnija tą meilę⁷⁰. Tėvynė Kudrinskiui buvo visa Rusijos imperija, nors jis, taip pat kaip dalis mokytojų, 1907 m. Vilniuje susirinkusių į rusų kalbos ir istorijos mokytojų suvažiavimą, palaikė kraštovaizdžio dėstymo koncepciją („ландшафтная концепция“)⁷¹, pagal kurią mokymasis turėtų prasidėti nuo artimiausios mokiniui aplinkos pažinimo, gerai pažįstamų jam daiktų ir reiškinių – ir tik vėliau pereiti prie daiktų ir reiškinių, kurie mokiniams yra mažiau žinomi ir labiau nutolę⁷². Todėl pasakojimą apie 1812 m karo įvykius Kudrinskis, taip pat kaip kiti mokytojai, jis pradėjo nuo mokinių gimtųjų apylinkių⁷³.

Tačiau pasakojimui apie 1812 m. karą, arba „Tėvynės karą“ Šiaurės Vakarų krašte, Kudrinskis naudojo dailininkų, o pirmiausia Vereščagino, kūrinių reprodukcijas, kurios atspindėjo karo įvykius vidinėse Rusijos imperijos gubernijose. Pirmiausia, ikonografinės medžiagos pagalba Kudrinskis siekė parodyti, kaip skirtingai mūšiai prie Borodino rengėsi rusų ir prancūzų kariuomenių vadai. Taip rusų generolas Kutuzovas prašė Dievo pagalbos ir užtarimo, atsiklaupęs prieš ikoną (plg. žr.: Nikolajaus Samokišo (Николай Семенович Самокиш, 1860–1944) litografiją „Kutuzovas prieš Borodino mūšį“ („Кутузов перед битвой перед Бородино“), nors Napoleonas į Borodino mūšį žiūrėjo kaip karinį spektaklį, gamiai atsisedęs ant kėdės (plg. Vereščagino paveikslas „Napoleonas I ant Borodino aukštumų“ („Наполеон I на Бородинских высотах“)⁷⁴. Keliuose leidiniuose Kudrinskis panaudojo Vereščagino paveikslų „Kremliuje – gaisras“ („В Кремле – пожар“), „Dievo Motinos ėmimo į Dangų soborė“ („В Успенском соборе“), reprodukcijas⁷⁵, kurių tikslas buvo parodyti, kaip Napoleonas niokojo ne vien rusų valstybingumo, bet ir stačiatikių religijos simbolius. 1812 m. karo įvykius Šiaurės Vakarų krašte iliustravo dviejų paveikslų reprodukcijos, tačiau jos atspindėjo tuos laikus, kai Prancūzijos imperatorius pasišalindavo iš Rusijos imperijos, o ne, pavyzdžiui,

⁷⁰ [Кудринский] (1909), 206.

⁷¹ Лоскутова (2003).

⁷² Plačiau žr.: Mastianica (2021).

⁷³ Лунин (1912); Добровольский (1912); Орловский (1912).

⁷⁴ Кудринский (a) (1912), 24, 28; Кудринский (b) (1912), 39, 41.

⁷⁵ Кудринский (a) (1912), 33, 35; Кудринский (b) (1912), 52, 62.

Napoleono įžengimą į Vilnių, kurį entuziastingai sutiko vietinė lenkų bendruomenė. Taigi, Kudrinskis viename iš savo paskutinių leidinių panaudojo Bavarijos dailininko Petero von Hesso (1792–1871) paveikslo „Perėjimas per Berezinos upę“ (1844 m.) reprodukciją, kurioje buvo rodomi išvargę, sušalę prancūzų kareiviai, vėjami rusų kazokų⁷⁶. Šiam Napoleono kariuomenės įspūdžiui sustiprinti Kudrinskis taip pat naudojo vietinio autoriaus, Vilniaus universiteto Literatūros ir laisvųjų menų fakulteto auklėtinio Jono Damelio (Jan Damel, Damehl, 1780–1840) akvarėlės „Prancūzų kariuomenės traukimas 1812 m. per Rotušės aikštę Vilniuje“ reprodukciją.

Vis dėlto Vilniaus švietimo apygardoje, skirtingai nei kitose švietimo apygardose, nebuvo išplėtotą smulkių iliustruotų mokyklinių leidinių leidyba. Pavyzdžiui, Kazanės švietimo apygardoje 1812 m. karo 100 metų jubiliejaus proga buvo leisti specialūs pažymėjimai mokiniams. Šie pažymėjimai buvo iliustruoti, turėjo atitinkamus patriotinio pobūdžio užrašus⁷⁷. Apie tokių pažymėjimų buvimą Vilniaus švietimo apygardoje duomenų neturime. Čia buvo naudotos kitos vaizdinio poveikio priemonės – vadinamieji „rūko paveikslai“. Kaip teigė Vilniaus privačios Nikolajaus Vinogradovo vardo berniukų gimnazijos direktorius Jemelijanas Pravosudovičius (Емельян Елесеерьевич Правосудович), dalyvavęs viename iš VŠA valdybos komisijų: „kuo stipriau ir kuo gyviau mokiniams bus pateikti svarbūs istoriniai įvykiai, kurie rodo mūsų tautinių herojų kilnumą ir meilę tėvynei, tuo lengviau bus paveikta jaunuolio širdis. Girdėdamas vaizdingus istorinius pasakojimus apie laimėjimus ir pralaimėjimus, apie tautinius herojus, kurie kilniai atliko savo pareigą tėvynei, apie atradimus, kurie pagerino tautos buitį, jaunuolis jau mokykliniame suole nevalingai būtent taip projektuos savo būsimąją veiklą“⁷⁸. „Gyvojo vaizdo“, kaip tiesioginio, konkretaus, juslinio patyrimo svarba buvo iškelta dar XIX a. 9-ajame dešimtmetyje, kai Vilniaus švietimo apygardos globėjas Nikolajus Sergijevskis (Николай Александрович Сергиевский,

⁷⁶ Кудринский (b) (1912).

⁷⁷ Дмитриева (2019), 153.

⁷⁸ Протоколы заседаний комиссии (1909), 81.

1833–1900) davė leidimą veikti komisijai liaudies skaitymams su rūko paveikslais. Šiai moderniai informacijos sklaidos priemonei buvo naudojamos valstybinių mokyklų patalpos, kaip pavyzdžiui, Vilniaus antrosios berniukų gimnazijos gimnastikos salė⁷⁹. Apie rūko paveikslų naudojimą šventiniuose 1912 m. renginiuose taip pat užsiminta Vilniaus valstybinių gimnazijų pedagoginių tarybų posėdžių protokoluose. Minima, kad Vilniaus antrosios berniukų gimnazijos geografijos mokytojas Aleksandras Vrucevičius (Александр Софронович Вруцевич), rusų nacionalistinės organizacijos periodinio leidinio „Valstietis“ („Крестьянин“, 1905–1915) redaktorius, naudojo „rūko paveikslus su Tėvynės karo herojų portretais“⁸⁰. Mums nepavyko nustatyti, kokius portretus naudojo Vrucevičius, tačiau galima prielaida, kad naudoti rusų karvedžių portretai, kuriuos atskirai leido Ivano Sytino (Иван Дмитриевич Сытин, 1851–1934) leidykla Maskvoje⁸¹.

Reikėtų pastebėti, kad Vilniaus švietimo apygardoje, taip pat kaip visoje Rusijos imperijoje, į 1812 m. karo miestų jubiliejinius minėjimus taip pat buvo įtraukta moksleivija. Valstybinių gimnazijų žemesnių ir vyresnių klasių mokiniai, kurie priklausė jaunimo sportinei organizacijai „Linksmoji kariuomenė“ („Потешная армия“)⁸², dalyvavo kariniame parade Vilniaus apylinkėse, iškilmėse Kaune prie paminklo 1812 m. karo įvykiams atminti⁸³. Minėtuose renginiuose specialia uniforma⁸⁴, kuri puikiai atspindėjo sportinio judėjimo ir valstybinės ideologijos sąsają, aprengti moksleiviai privalėjo giedoti karines dainas, kaip, pvz., „Griaudėkite, pergalės dainos“ („Раздайтесь, напевы победы“!), „Šlovinkime, šlovinkime mūsų rusų Carą“ („Славься, славься наш русский царь“!), kuriose skatinamas lojalumas imperijai bei ištikimybė Rusijos imperatoriui. Tiesa, lieka atviras klausimas, kiek 1812 m. jubiliejinių renginių metu skiepijamos idėjos suguldavo besimokančiųjų galvose, kokią

⁷⁹ Mulevičiūtė (2014), 135.

⁸⁰ *Празднование 100-летнего юбилея* (1913), 4.

⁸¹ Plg. žr.: *Каталог учебных руководств и пособий* (1913).

⁸² Plačiau apie šios jaunimo organizacijos Vilniaus skyrių žr.: Эксес (1911).

⁸³ *Празднование 100-летнего юбилея* (1913), 18–19.

⁸⁴ Ant mokinių uniformų buvo uždėti ženkliai su užrašu: „Kova už carą ir tėvynę“.

politinę laikyseną galėjo skatinti. Tačiau akivaizdu, kad Rusijos imperijos valdžia, panaudodama įvairias vizualines propagandos ir emocinio poveikio priemones, siekė paveikti jaunimo nuostatas, pateikti savo pasakojimą apie 1812 m. karo įvykius Šiaurės Vakarų krašte, ir taip suteikti priešpriešą tai istorinei atminčiai, kuri galėjo būti puoselėta mokinių šeimose.

Todėl neatsitiktinai imperinio propagandinio diskurso apie 1812 m. karo įvykius emociniam ir vizualiniam paveiklumui sustiprinti kai kuriose Vilniaus švietimo apygardos dalyse organizuotos specialios šventės moksleivijai⁸⁵, vyko ekskursijos į vietas, pavyzdžiui, prie Berezinos upės, kur vyko Napoleono grįžimas po nesėkmingo žygio į Maskvą⁸⁶. Vyresnių klasių moksleiviai, o taip pat mokytojų seminarijų auklėtiniai lankė Polocką, Smolenską⁸⁷, kur buvo sukurta nemažai atminimo vietų, ženklinusių Rusijos imperijos pergalę 1812 m. kare, dalyvauta bendraimperinėse šventinėse iškilmėse Maskvoje. Vienas iš iškilmių dalyvių Bobruisko berniukų gimnazijos mokinys Borisas Chrypovas (Борис Хрыпов) dalijosi tokiais įspūdžiais, kurie buvo paskelbti Vilniaus švietimo apygardos oficialiajame periodiniame leidinyje „Liaudies švietimas Vilniaus švietimo apygardoje“ („Народное образование в Виленском учебном округе“)⁸⁸, o vėliau įtraukti į atskirą publikaciją⁸⁹. Taigi, Chrypovas rašė, koks didelis džiaugsmas jį apėmė, sužinojus, kad jis galės „pamatyti mylimą Valdovą ir visą jo šeimą, atsiklaupti prie Maskvos cerkvių, kurios saugoja atsiminimus apie Tėvynės karą, taip artimą kiekvieno ruso širdžiai“⁹⁰. Atsidūręs Kremliuje valstybinės gimnazijos mokinys taip pat dalijosi savo jausmine išraiška, akcentuodamas, kad „čia gimė rusų valstybė, čia rusų tautos

⁸⁵ Tiesa, reikėtų kalbėti vien apie pavienes šventes. Viena tokių vyko Gomelyje, kur į miesto parką buvo sukviesta apie penkis tūkstančius moksleivių. Priešais įėjimą į parką buvo pakabinti Rusijos imperijos valstybinės simbolikos ženklai (herbas) ir užrašas „Tėvynės karas“. Parko viduje buvo pastatyti įrenginiai su „istorinėmis Tėvynės karo datomis“, ištraukomis iš eilėraščių. Šventinius renginius užbaigė oro baliono su užrašu „Dieve, saugok carą“ paleidimas bei valstybinio himno giedojimas. Žr.: *Празднование 100-летнего юбилея* (1913), 15.

⁸⁶ *Празднование 100-летнего юбилея* (1913), 15–16.

⁸⁷ Ten pat.

⁸⁸ Хрыпов (1913).

⁸⁹ *Поездка в Москву депутации от учащихся Виленского учебного округа* (1913).

⁹⁰ Хрыпов (1913), 28.

istorinių turtų lobynas“⁹¹. Aleksejaus Bachmetjevo (Александр Иванович Бахметьев) istorinės pjesės „Dvylikti metai“ („Двенадцатый год“) peržiūra Maskvos Didžiajame teatre jam „dar kartą įrodė rusų tautos – didvyrio jėgą“⁹², o stebėjimas šventinės eisenos Maskvoje sukėlė tokias mintis: „Rusija gyvena, kol yra rusų žmonės, kuriems brangi tėvynės šlovė ir didybė“⁹³. Akivaizdu, kad šios mokinio skelbtos mintys buvo imperinio propagandinio diskurso dalis, o tai savo ruožtu dar kartą rodo, kokią reikšmę Rusijos imperijos valdžia teikė Šiaurės Vakarų krašto jaunimo socialinių, kultūrinių ir politinių nuostatų kaitai bei kokią įtaką šiame procese turėjo atlikti atitinkama 1812 m. karo istorinė atmintis.

Išvados

1812 m. karo 100 metų jubiliejaus minėjimo analizė išryškino imperinio diskurso apie karo įvykius turinį ir prasmes bei šių prasmių lokalinius ypatumus. Šiaurės Vakarų krašte vietinės valdžios struktūrų atstovai, vietinė rusų inteligentija (pirmiausia, mokytojai), atliepdami į 1812 m. karo, kaip lenkų kovos už laisvę, politinį savarankiškumą simbolį, kūrė regioninę pasakojimą apie karo įvykius. Vilniuje leistoje akademinėje, mokomojoje ir populiarioje istorinėje literatūroje aiškinta, kad lenkų viltys sietos su Napoleonu buvo nepagrįstos, t. y. Prancūzijos imperatorius neturėjo tikslų atkurti buvusią Abiejų Tautų Respubliką istorinėse ribose, kaip tikėjosi lenkų politinis elitas, o siekė vien papildyti lenkais savo kariuomenės dalinius. Lygiagrečiai minėtuose leidiniuose akcentuota, kad Rusijos imperatorius Aleksandras I, skirtingai nei Napoleonas, rūpinosi lenkų švietimo ir mokslo raida bei sklaida, turėjo pamąstymų dėl valstybingumo atstatymo. Tačiau lenkų išreikštas Napoleono palaikymas sustabdė šiuos Rusijos imperijos valdžios planus. Atskirai buvo pabrėžiama, kad prielankumą Napoleonui išreiškė viena vietinės visuomenės dalis – bajorija, kuri atstovavo vien lenkams, o ne kitoms tautinėms grupėms – kaip, pvz., lietuviams arba baltarusiams. Taigi, regioninio pasakojimo kūrėjai

⁹¹ Ten pat, 30.

⁹² Ten pat, 31.

⁹³ Ten pat, 35.

turėjo dvejopus tikslus. Pirma, dar kartą pateisinti Rusijos imperijos valdžios vykdomą diskriminacinę politiką prieš „lenkų kilmės“ asmenis. Antra, „užkirsti kelią“ 1812 m. karo, kaip istorinio argumento panaudojimui, bylojančiam ne vien apie bendrą lenkų ir lietuvių istorinę praeitį ir kovą, bet ir galimą politinę ateitį, kuris viešai reikštas XX a. pradžios lenkų tautiniame diskurse.

Tačiau svarstytinas klausimas, kiek regioninis pasakojimas galėjo būti paveiklus jaunosios kartos, pirmiausia, lenkų, politinių ir kultūrinių nuostatų kaitai. Ko gero, vertėtų atkreipti dėmesį į tai, kad minėtas regioninis pasakojimas turėjo pakankamai ribotą sklaidą, naudotas pavieniuose akademinuose darbuose, negausioje istorinėje mokomojoje literatūroje. Dauguma mokytojų, nuo kurių iš esmės priklausė jaunimo indoktrinacijos procesai, labiau taikė bendraimperinį diskursą bei išskirdavo dvejopas 1812 m. karo reikšmes, susietas su rusų nacionalizmo ir imperinio lojalumo idėjų sklaida. 1812 m. karas pirmiausia traktuotas kaip rusų tautos socialinio (ir net lytinio) sutelktumo pavyzdys, rusų tautos patriotinių nuostatų, atsidavimo ir kovos už tėvynės – t. y. Rusijos imperijos vientisumą išraiška, visai neužsimenant apie tai, kad buvusių LDK žemių visuomenės dalis palaikė nė Rusijos, o Prancūzijos imperatoriaus pusę. Antra vertus, Vilniaus švietimo apygardoje, skirtingai nei kitose apygardose, vastybinių gimnazijų mokytojai neieškojo papildomų priemonių, kurie sustiprintų imperinio diskurso apie 1812 m. karo emociją ir vaizdinį paveiklumą. Pavyzdžiui, Vilniuje, skirtingai nei Maskvoje, nebuvo išplėtotą atskira į jaunimą orientuotų iliustruotų leidinių leidyba. Be to, 1812 m. karo įvykiai moksleivijai buvo pristatomi vien rusų kalba, o ne vietinėmis kalbomis, o tai mažino vadinamojo regioninio pasakojimo konkurencingumą su tais istoriniais pasakojimais, kurie galėjo būti saugomi arba gvildenami mokinių šeimose. Vilniaus švietimo apygardoje, skirtingai nei kitose apygardose, nebuvo organizuotos mokyklinės parodos, skirtos 1812 m. karo įvykiams, vyko pavieniai į miestų moksleiviją orientuoti šventiniai renginiai, ekskursijos. Tiesa, Vilniaus švietimo apygardos valdyba įvertino imperinio diskurso sklaidos vizualinėmis priemonėmis svarbą. Tačiau bent 1812 m. karo 100 metų jubiliejus nebuvo toji proga, kuri suaktyvintų atitinkamas vietinių valdininkų iniciatyvas.

Publikuoti šaltiniai

- Obst Jan, Przedmowa. Rok 1812 na Litwie, *Litwa i Rus. Miesięcznik ilustrowany, poświęcony kulturze, dziejom, krajoznawstwu i ludoznawstwu*. Maj-czerwiec, 1912, t. II, z. II/III.
- O. J. [Obst Jan], O naszą przeszłość, *Dziennik Wileński*, 1918 XI 13, 1–2.
- Акты и документы архива Виленского, Ковенского и Гродненского генерал-губернаторского управления, относящиеся к истории 1812–1813 гг., Часть первая: Переписка по военной части, *Виленский временник*, Книга 5, Вильна: Губернская типография, 1912.
- Акты и документы архива Виленского, Ковенского и Гродненского генерал-губернаторского управления, относящиеся к истории 1812–1813 гг., Часть вторая: Переписка по части гражданского управления, *Виленский временник*, Книга 5, Вильна: Губернская типография, 1912.
- Акты, документы и материалы для политической и бытовой истории 1812 года, собранные и изданные по поручению его императорского величества великого князя Михаила Александровича*, под редакцией К. Военского, Т. 1, Санкт-Петербург: Типография А. Ф. Штольценбурга, 1909.
- Алексеев Василий, *Двенадцатый год*. Дешевая библиотека для семьи и школы, Москва: Изд.[ание] ред.[акции] журнала „Юная Россия“, 1912.
- Альбом акварелей по роману графа Л. Н. Толстого «Война и мир»*. Бесплатное приложение к журналу «Северь», 1893.
- Верещагин Василий, *1812. Пожар Москвы. Казаки. Великая армия. Маршалы. Наполеон I*. Приложение к каталогу картин В. В. Верещагина, Москва: Типография Кушнерев и Ко, 1895.
- Борин Яков, *Борьба великанов. Отечественная война 1812 г. Для народных и школьных чтений*, Москва: Типография т-ва И. Д. Сытина, 1912.
- Бородинское поле сражения. Его прошлое и настоящее 1812–1902 гг.*, Москва: Типография И. Н. Кушнерев и Ко, 1902.
- Вильна в 1812 году*, составил Ф. А. Кудринский. С факсимиле императора Александра, Наполеона и некоторых русских генералов, Вильна: Склад издания русской книжной торговли А. Г. Сыркина, 1912.
- Добровольский Владимир, *Витебская губерния в Отечественную войну*, Витебск: Губернская типография, 1912.
- Дучинский Николай, *Император Александр Благославленный и Отечественная война*, Москва: Типография И. Д. Сытина, 1912.
- Иллюстрированная Отечественная война 1812 г.*, Санкт Петербург: Типография Ф. С. Сущинский, 1887.
- Елчанинов Андрей, *Народная война и герои из народа в 1812 году*, Москва: Типография т-ва И. Д. Сытина, 1912.
- За веру, царя и отечество: Отечественная война 1812 года в картинах: 1812–1912*: [альбом], Париж: Издание И. С. Лапина, [1912].

- Зарин Андрей, *Женищины-героини в 1812 году. Очерки и рассказы из эпохи великой Отечественной войны*, Москва: Типография т-ва И. Д. Сытина, 1912.
- Иловайский Дмитрий, *Краткие очерки русской истории*. Курс старшего класса. 9-ое издание, Москва: Типо-лит. Т-ва И. Н. Кушнерев и Ко, 1868.
- Карта войны 1812 года от Немана до Москвы*, составил Генерального штаба полковник [Сергей] Томилин, Второе издание Виленского кружка ревнителей памяти старины 12-го года, Вильна, 1912.
- Каталог учебных руководств и пособий, допущенных к употреблению в средних учебных заведениях ведомства Министерства Народного просвещения (по 1 апреля 1913 г.)*, Санкт-Петербург: Издание Ученого комитета Министерства народного просвещения, 1913.
- Краснянский Владимир, *Борисов и Борисовский уезд в Отечественную войну 1812 года*, Гродно: Губернская типография, 1913.
- Кудринский Федот (а), *Знаменательная годовщина (столетие „Отечественной войны“ 1812-1912 г. (с 7 рисунками в тексте)*, Издание 2-е, Вильна: Издание русской книжной торговли А. Г. Сыркина, 1912.
- Кудринский Федот (б), *Отечественная война 1812 года (с 10 рисунками в тексте)*, Издание третье, Вильна: Склад издания русской книжной торговли А. Г. Сыркина, 1912.
- Кудринский Федот, *Императрица Екатерина II и разделы Польши*, Вильна: Типография А. Г. Сыркина, 1905.
- Лунин Александр, *1812 год. Наполеон в пределах Могилевской губернии*, Могилев: Губернская типография, 1912.
- Михневич Николай, *На память об императоре Александре I и о Отечественной войны юнкерам, кадетам, потешным и всем учащимся*, Москва: Типография И. Д. Сытина, 1912.
- Не нам, а имени Твоему. В память 100-летия Отечественной войны*, Санкт Петербург: Издательство И. Игнатьева, 1912.
- Нашествие Наполеона. Отечественная война 1812 г.*, под редакцией И. Н. Божьянова, Санкт Петербург: Издание С. М. Прокудина-Горского и К. П. Лаурсон, 1911.
- Орловский Евстафий, *Гродненская губерния в 1812 году. Исторический очерк*, Гродно: Губернская типография, 1912.
- Поездка в Москву депутации от учащихся Виленского учебного округа на юбилейные торжества по случаю 100-летия Отечественной войны*, составил и. о. инспектор Виленского реального училища А. Г. Бельковский, Вильна: Типография А. Г. Сыркина, 1913.
- [Погодин Александр], *Наполеон и Литва, Отечественная война и русское общество, 1812-1912*, Т. III, Москва: Типография Т-ва И. Д. Сытина, 1912, р. 162–170.

- Поселянин Евгений, *Сто лет назад. Воспоминания 1812 года*, Москва: Типография Т-ва И. Д. Сытина, 1912.
- Поход Наполеона в Россию, *В память столетия Отечественной войны*, Blanco-издательство М. Шленцера в Одессе [1912].
- Празднование 100-летнего юбилея Отечественной войны в Виленском учебном округе*, составил и. о. инспектор Виленского реального училища А. П. Бельковский, Вильна: Типография А. Г. Сыркина, 1913.
- Протоколы заседаний комиссии при управлении Виленского учебного округа по вопросу о мерах содействия физическому, нравственному и умственному развитию учащихся*, Вильна: Типография А. Г. Сыркина, 1909.
- Степанец Богдан [Кудринский Федот], О национальном воспитании, *Народное образование в Виленском учебном округе*, 1909, № 5, p. 206–212.
- Хрестоматия по истории Западной России*. Учебное пособие для учеников старших классов средних учебных заведений, составил Ар[сений] Турцевич, Вильна: Типография А. Г. Сыркина, 1892.
- Эксе Владимир, *Виленское потешное войско или государственное дело, изложенное вонским языком законов и дальнейшие ответы на все вопросы устройства и обучения войска по английской системе, но в духе Русском*, Вильна: Типография товарищества Н. Матсон, 1911.
- Хрыпов Борис, Впечатления присутствовавшего на юбилейных торжествах в городе Москве в августе 1912 года, *Народное образование в Виленском учебном округе*, 1913, № 1, p. 28–36.

Literatūra

- Mastianica Olga, The Formation of Imperial Loyalty in the Education System in the Northwest Region in 1905–1915, *The Tsar, the Empire, and the Nation. Dilemmas of Nationalization in Russia's Western Borderlands, 1905–1915*, ed. Darius Staliūnas and Yoko Aoshima, Budapest-New York: Central European University Press, 2021, p. 259–285.
- Mulevičiūtė Jolita, Kova dėl vaizduotės: Vizualinės Rusijos imperijos propaganda Šiaurės Vakarų krašte, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, 2014, t. 38, p. 129–147.
- Pugačiauskas Virgilijus, Mastianica-Stankevič Olga, The historical memory of the 1812 War in Lithuania in the 19th and early 20th centuries: a complex process, *Lithuanian Historical Studies*, 2021, t. 25, p. 59–97.
- Saburova Tatiana, The Patriotic War of 1812 in the Commemorative Practices and Historical Memory of Russian Society from the Nineteenth to the Early Twenty-First Centuries, *Russia and the Napoleonic Wars (War, Culture and Society, 1750–1850)*, ed. Janet M. Hartley, Paul Keenan, Dominic Lieven, London: Palgrave Macmillan, 2015, p. 243–257.

- Staliūnas Darius, Lenkija ar Rusija? Lietuva rusiškajame mentaliniame žemėlapyje, *Lietuvos erdvinės sampratos ilgajame XIX šimtmetyje*, sud. Darius Staliūnas, Vilnius: Baltijos kopija, 2015, p. 29–81.
- Ватник Николай, Средние учебные заведения Москвы в праздновании 100-летия Отечественной войны 1812 г., *Грамота*, 2012, № 10 (24), p. 58–62.
- Вишленкова Елена, «Метки на память»: сатирические образы войны 1812 года, *История и историческая память*, Вып. 6, Саратов, Ставрополь: Северо-Кавказский федеральный университет, 2012, p. 150–164.
- Гинзбург Семен, *Кинематография дореволюционной России*, Москва: Искусство, 1963.
- Голикова Наталья, О праздновании 100-летнего юбилея Отечественной войны 1812 года (по материалам Вологодской губернии), *Отечественная война 1812 года. Источники. Памятники. Проблемы*: материалы Всероссийской научной конференции, Москва: Федеральное государственное бюджетное учреждение культуры «Государственный Бородинский военно-исторический музей-заповедник», 2001, p. 81–85.
- Дмитриева Ольга, Празднование 100-летнего юбилея Отечественной войны 1812 года как пример реализации коммеморативных практик, *Вестник Чувашиского университета*, 2014, № 4, p. 21–26.
- Дмитриева Ольга, Иванова Татьяна, 100-летний юбилей Отечественной войны 1812 года: дискуссии на страницах российских журналов в 1912 году, *Вестник Чувашиского университета*, 2016, № 2, p. 42–50.
- Дмитриева Ольга, *Деятельность государственной власти и общества Российской империи по формированию коммеморативных практик об Отечественной войне 1812 года (XIX – начало XX века)*, Автореферат на соискание ученой степени кандидата исторических наук, Чебоксары, 2019.
- Колоскова Елена, Литвин Алексей, *Юбилейные торжества в память 100-летия Отечественной войны 1812 г. в высочайшем присутствии: Бородино – Москва – Смоленск*, Москва: Росспен, 2012.
- Лебедева Елена, Торжества по случаю 100-летия Отечественной войны 1812 г. в документах Российского государственного архива кинофотодокументов, *Вестник архивиста*, 2012, № 3, p. 29–42.
- Лоскутова Марина, С чего начинается родина, Преподавание географии в дореволюционной школе и региональное самосознание (XIX – начало XX в.), *Ab Imperio*, 2003, № 3, p. 159–198.
- Павленко, Виктория, О подготовке празднования 100-летнего юбилея войны 1812 года в Виленской и Варшавской губерниях, *Археографический ежегодник за 2012 год*, Москва: Институт археологии РАН, 2016, p. 145–152.

Olga Mastianica

‘For the Fatherland and the Tsar’: Celebrating the 100th Anniversary of the War of 1812 as a Tool for Building Imperial Loyalty of the Youth

Summary

Throughout the 19th century, officials of the Russian Empire in the lands of the former Grand Duchy of Lithuania (GDL) faced the challenge of forming and ensuring the imperial loyalty of non-dominant ethnic groups. It was a difficult task because some of the new subordinates upheld the hopes of restoring the former statehood, which they had tried to implement during the Napoleonic Wars and uprisings in 1830–1831 and 1863–1864. Based on the example of the cultural formation of the historical memory of the 1812 war, the article aims to assess how and by what means the central and local governments tried to implant the image of the Russian state’s integrity and to construct the self-image of the loyal subordinates of the empire. The 1812 war episode in the lands of the former GDL perfectly illustrates two competing historical memories.

The analysis of the commemoration of the 100th anniversary of the war of 1812 highlights the content and meanings of the imperial discourse regarding the events of war and the local peculiarities of these meanings. In the Northwest Krai, representatives of the local government structures and local Russian intelligentsia (first, teachers) responded to the 1812 war as the Polish fight for freedom, and the symbol of political autonomy created the so-called regional narrative. The academic, educational and popular historical literature in Vilnius has explained how the Polish hopes associated with Napoleon were unfounded; i.e., the French emperor had no intention of restoring the former Polish–Lithuanian Commonwealth using historical boundaries but rather, he sought to complement his army with Polish soldiers. At the same time, it was emphasised that, unlike Napoleon, the Russian Emperor Alexander I cared for the development and dissemination of Polish education and science and had reflected on rebuilding statehood. However, the Polish support for Napoleon stopped the plans of the Russian Empire government. In addition, the interpretation was made that only nobility, one part of local society represented by the Poles, rather than other ethnic groups, for example, Lithuanians or Belarusians, were supportive of Napoleon. The developers of the so-called regional narrative had two goals. First, they looked to justify the Russian Empire government’s discriminatory policy against citizens of Polish origin. Second, they ‘prevented’ the use of the 1812 war as a historical argument when speaking about the Polish and Lithuanian common historical past

and the fight and the possible political future, publicly presented in the Polish national discourse of the early 20th century.

However, the question remains: How much did the so-called regional narrative affect the change of political and cultural attitudes, initially, in the Polish younger generation? It should be noted that this regional narrative was not widely disseminated. As a result, only individual academic works and the sparse historic educational literature used it. Most teachers involved in educating their students have applied common imperial discourse and distinguished the dual consequences of the 1812 war linked to the dissemination of ideas of Russian nationalism and imperial loyalty. The 1812 war was primarily treated as an example of the social (and even gender) unity of the Russian nation, the expression of the patriotic attitudes of the Russian commonwealth, the commitment and struggle for the homeland and the integrity of the Russian Empire. However, in Vilnius, unlike in Moscow, the publishing industry had not developed publications specially oriented to young people, and the works that were published could not consolidate the mental image of imperial propaganda and its emotional effect. In addition, paintings (for example, the case of Fedot Kudrinsky) depicting events from the 1812 war were used in the inner governorates but not in the Northwestern Krai of the Russian Empire.

Keywords: the war of 1812, historical memory, imperial loyalty